

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Проаналізовано стан та перспективи розвитку машинобудівної галузі України, визначено її місце та роль в структурі вітчизняної промисловості; виявлено основні проблеми в галузі та окреслено напрямки їх вирішення.

The conditions and the future opportunities of the machine-building industry of Ukraine are analyzed, the location and the role in the structure of domestic industry are determined; the basic problems of the industry are identified and the directions of their decision are outlined.

Ключові слова: промисловість, машинобудування, тенденції розвитку, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми. Промисловість – одна з провідних галузей народного господарства, що забезпечує соціально-економічний та науково-технічний розвиток держави, визначає місце національної економіки на світовому ринку.

Складні глобалізаційні та постіндустріальні перетворення, стрімкий розвиток НТП та інформаційних технологій викликали якісні зміни в розвитку світової промисловості, галузева структура якої стає більш прогресивною: перші місця посідають машинобудування (40% всієї продукції), хімічна промисловість (більше 15%), харчова (14%), легка промисловість (9%), металургія (7%). Галузева структура вітчизняної промисловості і досі є неефективною, з переважаючим низько- та середньотехнологічним укладом, з сировинною спрямованістю: більше як 2/3 загального обсягу промислової продукції припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси [1]. За сучасних умов це значно звужує можливості для розвитку вітчизняної промисловості.

На жаль, Україна значно поступається розвинутим країнам світу за основними макроекономічними показниками, які формують конкурентоспроможність економіки на міжнародних ринках. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму в рейтингу міжнародної конкурентоспроможності країн за 2011-2012 рр. Україна зайняла 82-гу позицію серед 142 країн світу, підвищивши індекс конкурентоспроможності на 7 позицій у порівнянні з 2010-2011 рр. (2008 р. – 73, 2009 р. – 82, 2010 р. – 89 позиції відповідно) [2]. Така зміна є позитивною, однак, це лише відновлення докризового рівня розвитку.

Посилення конкуренції на міжнародних ринках вимагає від промислових підприємств якісно нового рівня розвитку, який ґрунтується на знаннях. Проблемним залишається орієнтація переважної більшості вітчизняних підприємств на традиційні джерела зростання, що суттєво обмежує їх можливості для довгострокового економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності економіки на глобальному ринку.

Одним з найактуальніших завдань сучасності постає структурна перебудова вітчизняної промисловості. «Локомотивом» промислового зростання має стати саме машинобудування – як потужна галузь промисловості, як фундамент становлення та розвитку інших секторів економіки країни. Машинобудування в значній мірі формує промисловий потенціал держави, визначає рівень науково-технічного та соціального розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку промисловості присвячені дослідження Гражевської Н.І., Жаліло Я.А., Собкевич О.В., Сухорукова А.І., Федулової Л.І., Якубівського М. та інших. Науковці вказують на важливість реструктуризації промислового сектору України, наголошуючи на необхідності побудови більш прогресивної моделі її розвитку [3].

Вивченням стану та проблем розвитку машинобудівного сектору економіки України займається значна кількість науковців: Барташевська Ю.М., Данилишина Б.М., Калініченко І.С., Карачина Н.П., Стадник В.В., Фарінович І.В., Шандова Н.В., Шапуров О.О. та інші. Однак, незважаючи на постійну увагу до даного питання, враховуючи стрімкі зміни в середовищі господарювання та посткризові перетворення, залишається ряд невирішених проблем, які потребують подальших досліджень.

Метою дослідження є визначення поточного стану та виявлення проблем розвитку машинобудівної галузі України, визначення перспективних напрямків щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Прогресивність структури промисловості, по-перше, визначається складом та питомою вагою галузей, що її формують, по-друге – досконалістю внутрішньогалузевої структури тієї або іншої галузі [4].

Як свідчить зростання ВВП та обсягів промислової продукції (на 7,6 % в 2011 році) Україна вийшла на етап посткризового відновлення. Однак це зростання відбулось на екстенсивній основі без необхідних структурних змін.

Проаналізуємо структуру вітчизняної промисловості за результатами 2011 року, визначивши питому вагу галузей у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості України (рис. 1). Даний показник дозволяє дослідити не тільки співвідношення галузей, але й їх взаємозв'язки.

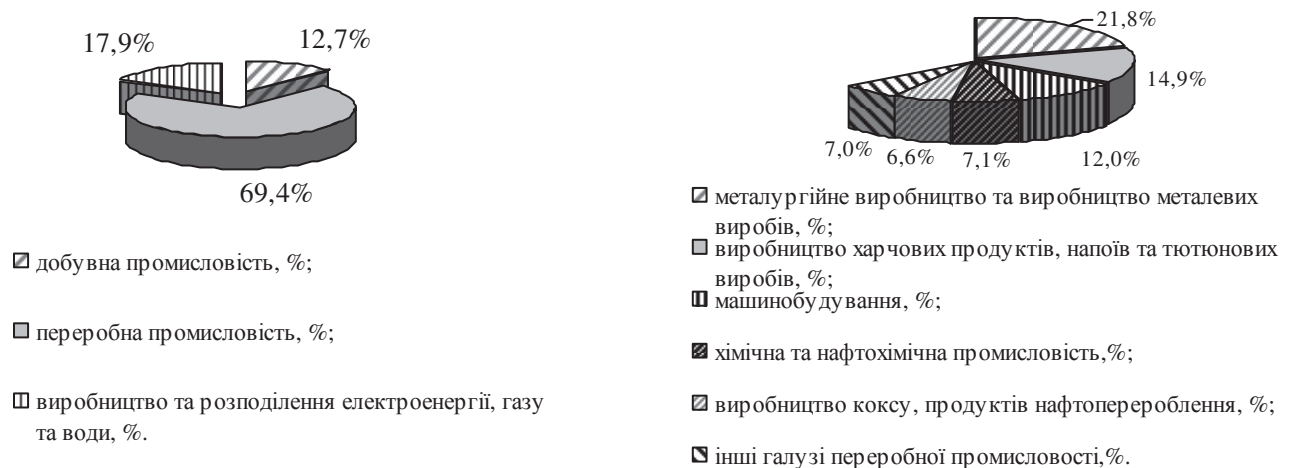

Рис. 1. Розподіл обсягу реалізованої продукції за основними видами діяльності в 2011 р. [5]

Як показують дані рис. 1, найбільшу частку в структурі промисловості України займає металургійне виробництво та виробництво металевих виробів (21,8 %), друге місце посідає виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (17,9 %), на третьому місці – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (14,9 %), четверта позиція – добувна промисловість (12,7 %), завершує п'ятірку лідерів – машинобудування (12 %). Якщо аналізувати зміну складу та питомої ваги галузей промисловості протягом 2001-2011 рр. (рис. 2), то можна відмітити, що в 2011 р. вперше протягом досліджуваного періоду машинобудування втратило свою стабільно четверту позицію в структурі промисловості, зайнявши п'яте місце після добувної промисловості. Така зміна є негативною, оскільки прогресивна структура промисловості передбачає зниження частки добувної складової та зростання частки машинобудування в загальній структурі. Прогресивною зміною є зниження питомої ваги спожитих енергоносіїв в 2011 р. у порівнянні з 2009-2010 рр. (2009 р. – 22,3 %; 2010 р. – 21,4 %). Найменшу частку в структурі промисловості галузь виробництва та розподілення електроенергії, газу та води займала в 2005 році (15,9 %), максимальне значення цього показника протягом досліджуваного періоду було зафіксовано в 2001 р. (24,8 %).

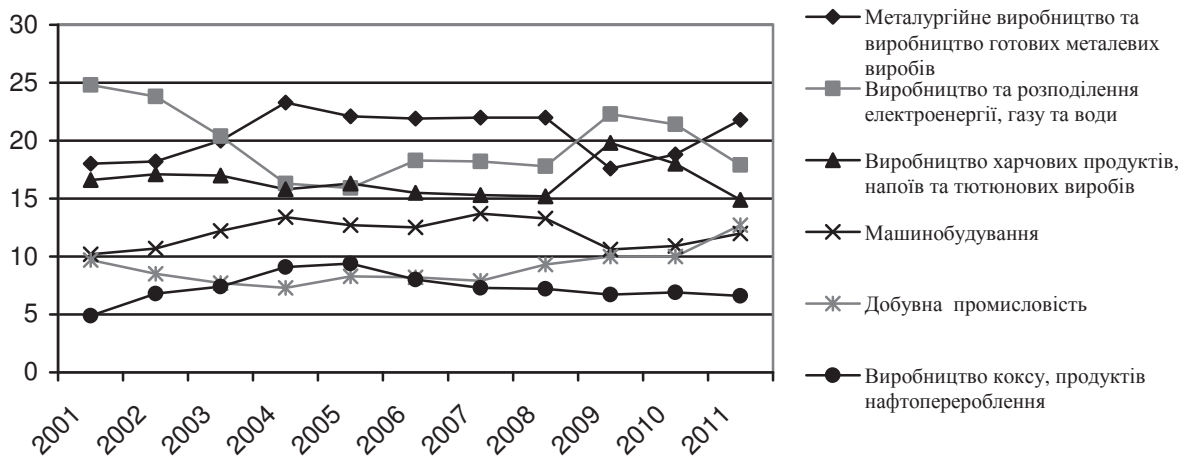

Рис. 2. Динаміка питомої ваги основних галузей промисловості України протягом 2001-2011 рр. [5]

Якщо аналізувати частку машинобудування в структурі вітчизняної промисловості, то варто зауважити, що протягом 2001-2011 років цей показник коливався в межах від 10,2 % (в 2001 р.) до 13,6 % (в 2007 р.). На противагу, в 90-х роках частка вітчизняного машинобудування становила близько 30 %. В економічно розвинених країнах питома вага машинобудування у структурі промисловості складає 30–50% (у Японії – 51,5%, Німеччині – 53,6%, Великобританії – 39,6%, Італії – 36,4%) [3]. Такий рівень розвитку машинобудування забезпечує можливість науково-технічного зростання всієї промисловості країни, підтримуючи її конкурентоспроможність на світових ринках.

За результатами 2011 року в машинобудівній галузі України спостерігається значне нарощення обсягів реалізованої продукції: 15,5 % у порівнянні з попереднім роком; 10,4 % по відношенню до 2008 року, коли обсяги реалізованої продукції машинобудування були максимальними за період 2001 – 2010 рр. Зростання обсягів виробництва було зафіксовано у всіх ключових підгалузях машинобудування. Найвищий рівень зростання в 2010 році було досягнуто в виробництві транспортних засобів та устаткування (22,4 %). Індекси виготовлення продукції машинобудування досягнули піку у 2010 році: 136,1% до попереднього року. Подібний результат спостерігався лише у 2003 році з приростом у 135,8% [6-7].

В машинобудуванні зосереджено близько 20 % основних засобів промисловості, при цьому спостерігається тенденція до зростання їх вартості. Так, в 2010 році вартість основних засобів машинобудівних підприємств зросла на 19 %, вартість введених в 2010 році основних засобів зросла на 15,6 % по відношенню до 2009 року. Разом з цим ступінь їх зносу також зростає і за результатами 2010 року складає 84,3 %, тоді як середній показник по промисловості становить 63,8 %.

Важливим фактором зростання економіки є нарощування прямих іноземних інвестицій. В 2011 році зростання цього показника в цілому по Україні склало 10,2 %, в т. ч. зростання вкладень в машинобудування – 5,1 % порівняно з 2010 роком. Індекси інвестування в машинобудування показують постійне стабільне зростання (за винятком кризового 2009 року) [6-7].

Позитивним зрушенням є підвищення ефективності функціонування та покращення фінансового стану машинобудівних підприємств. Про це свідчить післякризове зростання фінансових результатів та рентабельності операційної діяльності машинобудівних підприємств починаючи з 2009 року. В 2011 р. кількість прибуткових підприємств зросла на 28,5 %, кількість збиткових підприємств зменшилась на 7 % у порівнянні з 2010 роком. При цьому в 2011 р. частка збиткових підприємств в структурі машинобудування знизилась на 4,2 % у порівнянні з попереднім роком. В цілому по промисловості частка збиткових підприємств залишилась на рівні 2010 року: 40,8 % до загальної кількості підприємств.

Машинобудування є експортно-орієнтованою галуззю, що залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків. Під час кризи відбулось зниження обсягів зовнішньої торгівлі товарами основних підгалузей

машинобудування. Зокрема, у 2009 р. по відношенню до 2008 р. знизилися обсяги експорту транспортних засобів на 63,1 %, машин та устаткування – на 20,9 %. У 2010 р. зростання експорту продукції машинобудування відновилося й склало 25 % до 2009 р. Найбільшим споживачем товарів української машинобудівної промисловості є Російська Федерація. У 2010 р. частка експорту товарів машинобудівної галузі до цієї країни в загальному обсязі експорту товарів машинобудування склала 53,5 % або 2,9 млрд. дол. США. Серед основних споживачів товарів машинобудівної промисловості України також Білорусь, Казахстан, Німеччина, Угорщина, Польща та Іран [3].

Основним інструментом структурної перебудови вітчизняної промисловості мають стати інновації, які за сучасних умов є основним важелем активізації господарської діяльності та підвищення ефективності функціонування господарюючих суб'єктів. Слід зауважити, що незважаючи на покращення мікро- та макроекономічних показників і деяке пожвавлення інноваційної діяльності промислових підприємств, рівень їх інноваційної активності залишається недостатнім. Так, за результатами 2010 року інноваційною діяльністю займалися 1462 промислових підприємства (13,8 % від загальної кількості промислових підприємств), в т. ч. 417 машинобудівних підприємств (28,5 % від інноваційно активних промислових підприємств). Незважаючи на зростання частки інноваційно активних підприємств, даний показник не досяг докризового рівня (18 % в 2000 р., 14,2 % в 2007 р. в цілому по промисловості; 24,4 % в 2004 р., 23,3 % в 2007 р. по машинобудуванню) [6]. За рівнем інноваційної активності вітчизняна промисловість значно поступається промисловості розвинених країн світу. Питома вага вітчизняних інноваційно активних підприємств в декілька разів нижча від цього ж показника країн Європейського Союзу. Так, за дослідженнями 2008 року інноваційно активними в Німеччині були 79,9 % підприємств, в Португалії – 57,8 %, в Ірландії – 56,5 %, в Бельгії – 58,1 % [8].

Незважаючи на те, що частка інноваційно активних машинобудівних підприємств в 2010 році (22,2 %) була значно вищою за середній показник по Україні, сучасний стан інноваційної діяльності машинобудівних підприємств характеризується недостатнім рівнем обсягів реалізованої інноваційної продукції. Так, в 2010 році значно знизився показник освоєння виробництва інноваційних видів продукції. Зниження показника склало 17,3 % у порівнянні з кризовим 2009 роком. Якщо аналізувати кількість впроваджених машинобудівними підприємствами нових технологічних процесів, то цей показник в 2010 році став найвищим за період з 2007 року. За даними Державної служби статистики України в 2010 році машинобудівними підприємствами було впроваджено 1428 нових технологічних процесів, що на 5,7 % більше ніж в 2009 році та на 89 % більше ніж в 2007 році [6]. Варто відзначити, що це майже 70 % від впроваджених технологічних процесів в цілому по промисловості України в 2010 р.

Разом з тим в 2010 році частка впроваджених маловідходних та ресурсозберігаючих технологічних процесів машинобудівними підприємствами значно знизилась (2007 р. – 40 %, 2010 р. – 16,8 %). Цей факт вказує на переважання в промисловості застарілих технологій та обладнання, що не сприяє формуванню підґрунтя для стабільного економічного розвитку країни. Варто зауважити, що в цілому по промисловості в 2010 році частка впроваджених маловідходних та ресурсозберігаючих технологічних процесів становила 23,4 %.

Однією з основних проблем, що гальмує інноваційний розвиток вітчизняних підприємств, є питання фінансування інноваційних процесів. Незважаючи на зростання в 2010 році витрат на інноваційну діяльність на 95,6 млн. грн. (в цілому по промисловості в 2009 р. – 7949, 9 млн. грн., в 2010 р. – 8045,5 млн. грн.), фінансування залишається недостатнім.

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств залишаються власні фінансові ресурси. Близько 60 % інноваційних витрат вітчизняної промисловості в 2010 році було профінансовано за рахунок власних коштів підприємств, тоді як фінансування з державного бюджету склало лише 1 % витрат на інновації. В 2009 році державний бюджет профінансував близько 2 %, а в 2008 році – 3 % від загального обсягу інноваційних витрат [6]. Частка фінансування інноваційної діяльності в машинобудуванні за рахунок власних коштів підприємств в 2010 р. склала майже 92 %. Фінансування за рахунок державного та місцевих бюджетів – 0,58 %. Слід зауважити, що значення державної політики інноваційного розвитку зростає та потребує її активізації в найближчій перспективі.

Аналіз наукових досліджень та статистичних даних дозволив виокремити такі проблеми в машинобудівній галузі:

- зношеність основних засобів та звужені можливості для їх оновлення;
- зниження інвестиційної привабливості внаслідок використання застарілої техніки та технологій;
- висока ресурсомісткість виробництва, висока енергомісткість зокрема;
- недостатність інвестиційної та інноваційної активності в галузі;
- недостатність власних фінансових ресурсів для фінансування інноваційних проектів та залежність від кредитних ресурсів;
- обмеженість внутрішнього попиту на продукцію та низька її конкурентоспроможність на світових ринках як за якісними, так і за вартісними показниками.

Висновки. Незважаючи на значне покращення результатів діяльності машинобудівної галузі в 2010 – 2011 роках, залишається ряд проблем, які потребують уваги з боку держави та конструктивних підходів до їх вирішення. Передусім, потребують удосконалення інституційно-правові механізми підтримки та регулювання інноваційних процесів в машинобудуванні, формування умов для розвитку інноваційної інфраструктури в країні, необхідними є розробка фінансово-економічних стимулів для здійснення інноваційної діяльності малими та середніми підприємствами, формування умов для активізації венчурного фінансування. Важливим питанням залишається створення стимулів для модернізації структури вітчизняної промисловості та пошук можливостей для фінансування структурних зрушень в ній. Одним із напрямків розвитку вітчизняного машинобудування може стати використання потенціалу внутрішнього ринку та стимулювання виробництва імпортозаміщуючої продукції. Перспективним напрямком розвитку вітчизняної промисловості може стати формування промислових кластерів, що є ефективним засобом швидкого зростання економіки.

Реалізація цих заходів потребує максимального законодавчого захисту та підтримки з боку держави.

Література

1. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Проект [Електронний ресурс] : Міністерство промислової політики України. — Режим доступу : http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966.
2. The Global Competitiveness Report 2011–2012 [Електронний ресурс] : World economic forum/ - Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2011-2012>.
3. Круглий стіл “Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення” [Електронний ресурс] : Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/512>.
4. Галузева структура сучасної промисловості й динаміка її розвитку на рубежі ХХ-ХХІ ст. [Електронний ресурс] : Енциклопедія економіки. – Режим доступу : <http://economic.lviv.ua/faktori-ekonomiki/galuzeva-struktura-suchasno-promislovest-y-dinam-ka-rozvitku-na-rubezh-xx-xxi-vv.html>.
5. “Обсяг реалізованої промислової продукції за січень–грудень 2011 року та індекс обороту (реалізації) в Україні”. Експрес випуск № від 21.30.01.2012р. [Електронний ресурс] : Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Invest Ukrain [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://investukraine.com/uk/why-ukraine/foreign-direct-investments-to-ukraine>.
8. “Щодо першочергових заходів з активізації інноваційної діяльності в Україні”. Аналітична записка [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/654/#_ftnref2.